

УДК 340.114

Василь Головатий,*аспірант кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

УНІФІКАЦІЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

У статті досліджуються наукові позиції, висловлені у юридичній літературі, щодо понять «судова практика», «уніфікація судової практики»; уточняється поняття «судова практика»; дається характеристика уніфікації судової практики, виявляються її основні ознаки; формулюється визначення понять «уніфікація судової практики», «уніфікована судова практика»; встановлюються її способи та стадії; виявляються особливості та проблеми уніфікації судової практики в Україні; розроблені пропозиції щодо її вдосконалення.

Ключові слова: судовий прецедент, судова практика, уніфікація судової практики, Правила уніфікації судової практики в Україні.

Актуальність теми. Ефективне правосуддя, як відомо, є важливою ознакою сучасної демократичної правової держави, і саме на формування такої держави спрямована реформа вітчизняної судової системи. Трансформація сучасної судової системи України покликана забезпечити правову стабільність та верховенство права, гарантованість інтересів учасників суспільних відносин, зміцнення престижу та авторитету судової влади, відновлення до неї довіри.

Досягнення таких цілей стає можливим, зокрема, і завдяки уніфікації судової практики.

На жаль, цей термін не отримав легалізації у чинному законодавстві України, як і належної уваги з боку вітчизняної юридичної науки. Тому малодослідженими залишилися питання юридичної природи уніфікації судової практики та її результатів – уніфікованої судової практики; способів і стадій уніфікації судової практики; розмежування із суміжними поняттями; особливостей у різних типах правових систем, зокрема і в Україні. Дотепер потребує уточнення і поняття «судова практика». Все це і зумовлює актуальність даної проблематики.

Стан дослідження. Як у зарубіжній, так і у вітчизняній юридичній літературі питанням судової практики приділялася певна увага, зокрема, вони висвітлювалися у працях О. Беяневича, С. Братуся, П. Гука, О. Дроздова, С. Зміївської, О. Коростелкіної, Б. Малишева, М. Марченка, О. Петришина, П. Рабіновича, Т. Росік, Є. Семянова, О. Соловйова, Д. Хорошковської, С. Шевчука та інших, низка з яких – у межах галузевого правознавства. Питанням уніфікації судової практики присвячена незначна кількість робіт: В. Валанчуса, Г. Кірхера, Л. А. Луць, Л. М. Москвич, Я. М. Романюка, М. І. Сірого та інших. Але і в них висвітлювалися лише певні аспекти цієї проблематики. Спеціальні монографічні дослідження уніфікації судової практики в Україні не проводилися.

Метою цього дослідження є виявлення загальних закономірностей уніфікації судової практики та її особливостей у сучасній правовій системі України.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній юридичній літературі щодо поняття «судова практика» не склалося одностайного розуміння і до сьогодні. Одні автори під судовою практикою розуміють: і судову діяльність, пов'язану з формуванням правоположень, і результати цієї діяльності, тобто правоположення.

Наприклад, Т. Росік під судовою практикою розуміє особливий різновид юридичної діяльності, що реалізується уповноваженими суб'єктами на національному та міжнародному рівні у встановленому законом порядку з метою здійснення правосуддя чи офіційного тлумачення правових норм, результатом якого є прийняття відповідного акта, що закріплює правоположення [1, с. 9].

Висловлюються і такі міркування: це діяльність судів та їх результати [2, с. 8]; нормативно закріплена діяльність судів та вироблення ними у процесі діяльності загальних положень у вигляді правил, принципів та визначень, що мають певний загальнообов'язковий характер [3, с. 156]; юридична діяльність судів, пов'язана з врегулюванням нетипових ситуацій правозастосування, і закріплення об'єктивованого досвіду цієї діяльності [4, с. 50].

Поряд із цим П. Гук під судовою практикою розуміє результат, підсумок судової діяльності у конкретній справі або узагальненої категорії справ, що заснований на досвіді і суддівському розсуді, закріпленій у судовому акті, що містить правоположення, тлумачення норми права, які служать взірцем для застосування [5, с. 165].

С. Шевчук судову практику у широкому розумінні трактує як діяльність органів судової влади, що втілюється у прийнятих юридичних актах, а у вузькому – як створення правоположень нормативного характеру, конкретизації законів тощо [6, с. 3-4].

М. Сірий під судовою практикою бачає накопичення професійного досвіду суддів загальної та спеціальної юрисдикції, Конституційного Суду України [7, с. 701].

У юридичній літературі висловлюється також позиція щодо судової практики як рішень судів у

конкретних справах, які містять правові зразки одноманітного та багаторазового застосування і тлумачення правових норм [8, с. 119].

У вітчизняній юридичній літературі висвітлюються також підходи до судової практики як і до джерела права [9, с. 163-164]. Такою є позиція національних експертів щодо проекту висновку Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) № 20 (2017) з уніфікації застосування права, згідно з якою прецедентне право хоча і не закріплено у вітчизняному законодавстві, проте фактично використовується [10].

До останніх позицій слід ставитися критично, тому що вітчизняний законодавець не надав жодному суб'єкту судової системи правотворчих повноважень та й у судових рішеннях (так званих джерел права), про які йдеться у зазначених позиціях авторів, відсутня природа судового нормативно-правового прецеденту як джерела права.

На жаль, питання співвідношення понять «судова практика» та «судовий прецедент» недостатньо висвітлені й у юридичній літературі.

Водночас аналіз такого правового явища, як судова практика, дозволяє виявити його основні закономірності, а саме: судова практика є різновидом юридичної практики; формується уповноваженими на це суб'єктами судової системи (професійним суддею, колегіальними чи іншими компетентними органами судової системи); є результатом судової діяльності (діяльності компетентних суб'єктів); ці результати об'єктивуються в судових актах; такі судові акти містять різноманітні моделі кваліфікації чи/та інтерпретації права; ці судові акти публікуються у спеціальних друкованих виданнях. Це дозволяє уточнити поняття «судова практика» як сукупність об'єктивованих у судових актах різноманітних моделей кваліфікації та інтерпретації права, що створені спеціально уповноваженими на це суб'єктами судової системи.

Не розкриває змісту поняття «судова практика» і вітчизняний законодавець, хоча послуговується цим терміном та термінами «єдина судова практика», «однакове застосування права», «узагальнення судової практики» [11]. Отже, виникає питання: як же формується «єдина судова практика» та що являє собою така єдність? І хоча вітчизняний законодавець називає такий спосіб «узагальнення судової практики», проте не розкриває його змісту. Втім у юридичній літературі як узагальнення судової практики, так і інші способи формування єдиної судової практики вже називають уніфікацією.

Водночас попереджають про належне дотримання меж такої діяльності. Так, В. Валанчус зазначає, що уніфікація судової практики має бути засобом забезпечення ефективності правового регулювання, захисту прав людини тощо, а не перетворюватись на самоціль [12 с. 30].

На цьому наголошує і Д. Азаров, який зазначає, що уніфікація судової практики не гарантує справедливого, правомірного рішення

та й не повинна бути самостійною цінністю, ідеалом [13 с. 10].

Дослідження уніфікації судової практики як правового явища дозволило виявити такі характерні ознаки: вона є різновидом правової уніфікації; її безпосередньою метою є забезпечення сталості та однотипності судової практики, а перспективною – ефективного правосуддя, правозастосування в цілому; здійснюється уніфікація судової практики спеціально уповноваженими на це суб'єктами судової системи (професійним суддею, суддями, іншими компетентними органами судової системи); їхня діяльність передбачена чинними джерелами права; вона є способом створення системи типових моделей кваліфікації чи/та інтерпретації права; основний спосіб уніфікації містить прийом створення типових моделей кваліфікації права, а також інтерпретації права; результати уніфікації об'єктивуються в рішеннях суду та інших судових актах; судові рішення та інші судові акти публікуються в офіційних друкованих виданнях (джерелах); призначенням уніфікації є створення єдиної системи – уніфікованої судової практики. Отже, уніфікація судової практики – це діяльність спеціально уповноважених на це суб'єктів судової системи, що спрямована на створення типових моделей кваліфікації чи/та інтерпретації права, їх об'єктивіацію в судових рішеннях та інших судових актах та об'єднання в єдину систему.

Окрім цього, слід зазначити, що як типові моделі кваліфікації чи/та інтерпретації права, так і стадії їх створення (уніфікації судової практики) відрізняються і за змістом, і за процедурою.

Так, основними стадіями уніфікації судової практики, в процесі якої створюються типові моделі кваліфікації права, є: встановлення доцільності уніфікації судової практики та визначення її основних техніко-технологічних параметрів; створення типової моделі правової кваліфікації та вироблення правової позиції; фіксація її у судовому акті; доведення до відома відповідних суб'єктів права. Таким чином, типова модель кваліфікації права – це відображений у правовій позиції судді (інших уповноважених суб'єктів судової системи) та об'єктивованій у судовому акті взірць, що містить найбільш узагальнені показники оцінювання і відповідності фактичних обставин змісту конкретних нормативно-правових приписів та можливості настання юридично значимих результатів із певної категорії справ, що забезпечує уподібнене правозастосування. Така правозастосувальна конструкція (взірець кваліфікації права) повинна бути відображена та аргументована у мотивувальній частині судового акта.

Створення типових моделей інтерпретації права у процесі уніфікації судової практики складається з таких основних стадій: встановлення обставин, що зумовлюють потребу у правотлумаченні; визначення способу (способів) тлумачення-з'ясування; визначення основних техніко-технологічних параметрів; створення правила-роз'яснення та відображення у правовій позиції; фіксація її в судовому акті та дове-

дення до відома відповідних суб'єктів права. Таким чином, типова модель інтерпретації права є відображений у правовій позиції судді (інших уповноважених суб'єктів судової системи) та об'єктивованій у судовому акті взірець, який містить правило-роз'яснення змісту норми права та аргументи щодо можливості його застосування, що забезпечує уподібнене правозастосування.

Саме завдяки аргументованій правовій позиції щодо можливостей застосування типових моделей кваліфікації та інтерпретації права іншими суб'єктами, уніфікація судової практики відрізняється від правозастосування та правотлумачення в їх звичному розумінні.

Слід зазначити, що уніфікація судової практики має два основні різновиди: правозастосувальну та правотлумачну.

Результатом уніфікації судової практики, як вже зазначалося вище, є уніфікована судова практика, тобто система типових моделей кваліфікації чи/та інтерпретації права, що об'єктивовані у судових актах та забезпечують сталість та однотипність судової практики, ефективність правосуддя, правозастосування в цілому.

Аналіз уніфікації у континентальному, загальному, міжнародному типі правових систем свідчить про використання, як правило, основного способу уніфікації судової практики. Втім, в Україні і дотепер перевага надається факультативному способу уніфікації – узагальненню судової практики, який містить такі стадії: встановлення доцільності уніфікації; аналіз судових рішень за певними категоріями; створення рекомендацій на основі узагальнення; вироблення правових позицій та їх обговорення; фіксація їх у судових актах рекомендаційного характеру; доведення їх до відома відповідних суб'єктів права.

Видається, що судовій системі України слід було би поступово відмовлятися від факультативного способу уніфікації судової практики і більше приділяти уваги основному – діяльності зі створення типових моделей кваліфікації чи/та інтерпретації права, що здійснюється уповноваженими на це судами у процесі розгляду справ.

Слід зазначити, що важливі повноваження у забезпеченні єдності та однотипності судової практики вітчизняний законодавець покладає на Верховний Суд України [11]. Водночас зміни до процесуального законодавства України передбачають врахування іншими судами правових висновків, що викладені у постановках Верховного Суду України [14], отже, йдеться, насамперед, про типові моделі кваліфікації чи/та інтерпретації права. Втім, не виключено, що Велика Палата Верховного Суду зможе здійснювати і нормативно-правову уніфікацію, створювати нормативно-правовий прецедент, тобто джерело права, зокрема по справах, які будуть мати вагоме значення для розвитку права.

Окрім того, з метою уникнення підміни поняття, необхідно розмежовувати природу нормативно-правової уніфікації, а також правозастосовчої і правотлумачної уніфікації, а також

нормативно-правового прецеденту та правозастосовчої і правотлумачної.

Нормативно-правова уніфікація здійснюється суддями чи іншими уповноваженими на правотворення суб'єктами судової системи, а правозастосовча та правотлумачна здійснюється професійними суддями чи іншими суб'єктами судової системи, що уповноважені на правозастосування та правотлумачення; нормативно-правова уніфікація спрямована на створення нормативно-правових (зокрема, уніфікованих) приписів, а правозастосовча та правотлумачна уніфікація спрямована на створення типових моделей кваліфікації чи/та інтерпретації права; результати нормативно-правової уніфікації об'єктивуються у судових актах, що є джерелом права, або уніфікованих актах, що мають рекомендаційний характер, а результати правозастосовчої та правотлумачної уніфікації об'єктивуються у судових рішеннях, що є обов'язковими до виконання, але не мають джерельного, нормативного характеру.

Отже, результатом нормативно-правової уніфікації є судовий нормативно-правовий прецедент (джерело права), а результатом правозастосовчої та правотлумачної уніфікації (уніфікації судової практики) – правозастосовчий та правотлумачний прецедент. Перший містить норму чи принцип права, що фіксується у нормативно-правових приписах, а останній – однотипні взірці найбільш доцільного правозастосування чи інтерпретації права, що забезпечить сталість практики та ефективність правосуддя.

Таким чином, уніфікована судова практика – це типові моделі кваліфікації чи/та інтерпретації права, що об'єктивовані через правозастосовчі та правотлумачні судові прецеденти.

Усуваючи отождолення, яке допускається в юридичній літературі щодо всіх без винятку судових прецедентів, та визнаючи всі вищезгадані види правової уніфікації та її результати, об'єктивовані у названих видах судових прецедентів, а також необхідність поступової відмови від узагальнення як способу уніфікації судової практики, слід визначити і стратегічні напрями підготовки майбутніх суддів, зокрема, щодо набуття ними знань, вмінь і навичок (юридичних та техніко-технологічних) зі створення як нормативно-правових, так і правозастосовчих та правотлумачних судових прецедентів, здійснення уніфікаційної діяльності, створення та підтримання в належному стані єдиної системи – уніфікованої судової практики.

Висновки

З метою вдосконалення уніфікації судової практики в Україні важливим є створення регламентарного акта Верховного Суду України – Правил уніфікації судової практики, де слід зафіксувати низку положень, зокрема: зафіксувати поняття: «судова практика», «уніфікована судова практика», «типова модель кваліфікації права», «типова модель інтерпретації права», «уніфікована судова практика» тощо; розмежувати уніфікацію судової практики (правозастосовчу та правотлумачну уніфіка-

цію) із нормативно-правовою уніфікацією, як і їх результати – нормативно-правий судовий прецедент (джерело права), а також правозастосовчий та правотлумачний судові прецеденти – взірці найбільш доцільного правозастосування; визначити повноваження структурного підрозділу Верховного Суду України, який здійснюватиме уніфікацію судової практики в контексті забезпечення її сталості та однотипності; здійснення моніторингу судової практики; зафіксувати стадії, які притаманні основному способу уніфікації судової практики; техніко-технологічні вимоги як до уніфікаційної діяльності, так і до її результатів – правозастосовчих та правотлумачних прецедентів; повноваження структурного підрозділу Верховного Суду України, який здійснюватиме систематизацію правозастосовчих та правотлумачних прецедентів (результатів уніфікації судової практики) в єдину систему; параметри єдиної системи – уніфікованої судової практики, яка має формуватися у межах, насамперед, повноважень Верховного Суду України та його структурних підрозділів, що дозволить створити певні підсистеми; у межах кожної підсистеми з урахуванням предмета правового регулювання та предмета і результату оскарження (касаційного чи апеляційного) утворити відповідні типологічні групи; у кожній групі, де мають місце типові моделі кваліфікації права та типові моделі інтерпретації права, зазначити можливості їх застосування як взірця; зафіксувати пошукову систему, яка б дозволила швидко та ефективно відшукати необхідний правозастосовчий чи правотлумачний прецедент, що містить відповідну типову модель. Окрім цього, для ефективного розташування таких моделей слід використовувати як компетенційний критерій, так і предметні та процесуальні, а також хронологічні та нумерологічні критерії.

Питання ж створення єдиної системи типових моделей кваліфікації чи/та інтерпретації права (однотипної судової практики) потребують самостійного дослідження.

Список використаних джерел:

1. Росік Т. В. Роль судової практики в сучасній правотворчості: теоретико-прикладні аспекти : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права історія політичних і правових учень» / Т. В. Росік. – Київ, 2016. – 20 с.
2. Скакун О. Ф. Общее сравнительное правоведение. Основные типы (семьи) правовых систем : учеб. для студ. вузов / О. Ф. Скакун. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – 464 с.

В статті аналізуються наукові позиції, висказані, прежде всего, в юридической литературе, относительно понятий «судебная практика», «унификация судебной практики»; уточняется понятие «судебная практика», характеризуется унификация судебной практики, устанавливаются её основные признаки, формулируется определение понятий «унификация судебной практики», «унифицированная судебная практика», устанавливаются её основные способы и стадии; особенности и проблемы унификации судебной практики в Украине; излагаются предложения относительно её совершенствования.

Ключевые слова: судебный прецедент, судебная практика, унификация судебной практики, Правила унификации судебной практики в Украине.

3. Хорошковська Д. Ю. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права історія політичних і правових учень» / Д. Ю. Хорошковська ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – К., 2006. – 20 с.

4. Рабінович П. М. Застосування Європейської конвенції з прав людини та практики Страсбурзького суду в Україні : монографія / П. М. Рабінович, О. В. Соловійов. – К.: 2014. – 208 с.

5. Гук П. А. Судебная практика как форма судебного нормотворчества в правовой системе России: общетеоретический анализ : дис. ... д-ра юрид. наук / П. А. Гук. – М., 2012. – 232 с.

6. Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : автореф. дис... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права історія політичних і правових учень» / С. В. Шевчук ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2008. – 38 с.

7. Сірий М. І. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2002. – Т. 5. – 736 с.

8. Теорія держави і права : підручник / [О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.]; за ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2015. – 368с.

9. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. – 392 с.

10. Consultative Council of European Judges (CCJE). The uniform application of the law (Opinion No. 20) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/ccje/textes/Travaux20_en.asp.

11. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

12. Валанчус В. Навіщо потрібна уніфікована судової практика? // Забезпечення єдності судової практики – основне завдання вищих судових органів держави : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 19 квітня 2012 р. – К.: АДЕФ. – 2012 – С. 22–32.

13. Азаров Д. С. Патологічна єдність судової практики визначення ступеня тяжкості вчиненого злочину (на тлі українських реалій) // Забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах в контексті подій 2013-2014 років в Україні : матеріали міжнародного симпозиуму (24-25 жовтня 2014 року). – Київ. – 2014. – С. 8–11.

14. Проект Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH4T400A.html

The article explores the scientific positions expressed in legal literature on the concepts of „judicial practice”, „unification of judicial practice”; the concept of “judicial practice” is specified; the characteristic of unification of judicial practice is given, its basic signs appear; formulates a definition concepts „unification of judicial practice”, „unified court practice”; its methods and stages are established; peculiarities and problems of unification of judicial practice in Ukraine are revealed; developed proposals for its improvement.

Key words: judicial precedent, judicial practice, unification of judicial practice, Rules for the unification of judicial practice in Ukraine.

